

el-Hillî (Kahire 1980), Friedrich Rückert *Şafî al-Dîn al-Hillî Abd al-Azîz Ibn Sarâyâ* (Wiesbaden 1988), Muhammed İbrâhim Huvver *Şafîyyüddîn el-Hillî: hayâtühû ve âşâruhû ve şî'ruh* (Beyrut 1410/1990) ve Mîhâil Edîb *Şafîyyüddîn el-Hillî: hayâtühû, âşâruhû, dirâsetü üslûbih* (Halep 1994, 1995) adlı eserleri kaleme almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safiyyüddin el-Hillî, *Divân*, Beyrut 1382/1962; a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, neşreden in mukaddimesi, s. 5-30; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr fi 'ilmi'l-bed'i* (nşr. Hîfî M. Şeref), Kahire 1383/1963, neşreden in mukaddimesi, s. 83-96; Kütübî, *Fevâtû'l-Vefeyât*, II, 335-350; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. M. Seyyid Câdelhak), Kahire 1966, II, 479-481; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 238-239; Ahmed el-İskenderî – Mustafa İnânî, *el-Vasîf fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih*, Kahire 1335/1916, s. 312-314; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 139-140; Brockelmann, *GAL*, II, 159, 160, 205-206; *Suppl.*, II, 199-200; Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, *el-Gadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Tahran 1366, VI, 42-55; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mu'elîfîn*, V, 247; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 141; Ronart, *CEAC*, s. 215; Mârûn Abbûd, *Edebû'l-'Arab*, Beyrut 1960, s. 357-358; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 772-777; V, 355-359; Yâsîn el-Eyyûbî, *Şafîyyüddîn el-Hillî*, Beyrut 1971; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 307-308; Mahmûd Rizk Selîm, *Şafîyyüddîn el-Hillî*, Kahire 1980; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 172-175, 227-229; Cevdet er-Rikâbî, *el-Edebû'l-'Arabî*, Dimaşk 1403/1983, s. 220-247; Ali Necîb Atvî, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabîyye*, Beyrut 1985, s. 207-211; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 405-406; Ömer Mûsâ Bâsâ, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1409/1989, s. 275-341; M. İbrâhim Huvver, *Şafîyyüddîn el-Hillî: hayâtühû ve âşâruhû ve şî'ruh*, Beyrut 1410/1990; Sâlihîyye, *el-Mu'cemû's-şâmîl*, III, 425-426; M. Kürd Ali, "Risâletân li-Şafîyyüddîn el-Hillî", *MMIAdm.*, IV (1924), s. 210-220; Ahmed el-İskenderî, "Şafîyyüddîn el-Hillî", a.e., XII/3-4 (1932), s. 243-251; XII/ 5-6, s. 292-298; R. B. Serjeant, "Şafîyyüddîn Hillî", *BSOAS*, XXI (1958), s. 406-407; E. Wagner, "Die Vulgärrabischen Gedichte des Şafî ad-Dîn Hillî in Seinem Kitab al-'A'îl", *Isl.*, XXXVI/1-2 (1961), s. 78-98; İbrâhim es-Samerrâî, "Luğatü'z-zecel fi Kitâbi'l-'A'îl li'l-hâlî ve'l-murâhşâsî'l-gâlî li-Şafîyyüddîn el-Hillî", *el-Menâhil*, XXI, Rabat 1981, s. 287-295; a.mlf., "Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye fi 'ilmi'l-belâğa li'l-Hillî", *Âlemü'l-kütüb*, VII/1, Riyad 1986, s. 71-78; Ahmed Matlûb, "Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye", *MMIrl*, XXXVIII/1 (1407/1987), s. 306-314; Tâhir el-Hîmsî, "Min Divânî'l-Meşâliş ve'l-meşânî fi'l-me'âlî ve'l-me'ânî", *MMMA* (Kahire), XXXVIII/1-2 (1414-15/1994), s. 109-127; Cl. Huart, "Hillî", *IA*, V/1, s. 487; W. P. Heinrichs, "Şafî al-Dîn", *EI*² (İng.), VIII, 801-805.

MUSTAFA KILIÇLI

HİLM

(bk. HİLİM).

HİLYE

(حلية)

Bilhassa

Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri, bunları anlatan edebî eserler ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalar için kullanılan terim.

Sözlükte "süs, ziynet, kolye" gibi mânalara gelen hilye mecazen "yaratılış, sûret ve güzel vasıflar" demektir. Kelime Osmanlı kültüründe Resûl-i Ekrem'in vasıflarını, bu vasıflardan bahseden kitap ve levhaları ifade etmek için kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in hilyesi hakkındaki rivayetler hadis kitaplarında "Şifâtü'n-nebî" ve "Fezâ'il" gibi başlıklar altında verilmiştir. Bu rivayetleri hadis kaynakları yanında çeşitli eserlerden derleyip bir arada değerlendiren ve "şemâil" adıyla bir ilim haline getiren Tirmizî, Kâdî İyâz gibi müellifler ise hilye konusunu şemâil kitaplarının Resûlullah'ın vücut yapısıyla ilgili özelliklerinin anlatıldığı "Halku Resûlillâh" adlı ilk bölümünde incelemişlerdir. "Hasâisü'n-nebî" türü eserler içinde de hilye hakkında bilgi bulunmaktadır (bk. HASÂİSÜ'N-NEBÎ; ŞEMÂİL).

Sahâbîler, Resûl-i Ekrem'in vasıflarını kendi ilim ve idrakleri nisbetinde tesbit etmeye çalışmış, bu durum hilye konusunda değişik rivayetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu rivayetlerde Resûl-i Ekrem'i lâıykıyla tavsif edebilmek için devrin Arapça'sında pek sık rastlanmayan kelimelerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu sebeple ilgili rivayetlerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bunların şerh edilmesi yoluna gidilmiş ve bu ihtiyaç aynı zamanda tercüme de gerekli kılmuştur. Tirmizî'nin şemâil ve hilye türü eserlere kaynaklık eden *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye ve'l-ḥaşâ'ışü'l-Muṣṭafaviyye*'sinin pek çok şerhi bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olanı Ali el-Kârî'nin *Cem'u'l-vesâ'il fi şerhi's-Şemâ'il*'idir. Hoca Sâdeddin Efendi'ye nisbet edilen, 988'de (1580) kaleme alınmış *Risâletü's-şemâliyye (Hilye-i Celiyye ve Şemâil-i Aliyye)* adlı eser, sadece hilye hadislerinin tercümesini veren en eski mensur hilye örneği kabul edilebilir. Diğer bazı Türkçe eserler de "şemâil" adını taşımakla birlikte sade-

ce hilye hadislerinin tercüme ve şerhinden ibarettir. Bu husus şemâil kelimesinin hilye anlamında da kullanıldığını gösterir.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Şemâilü'n-nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye* adlı Arapça-Türkçe karışık mensur eseri bu konudaki ilk örneklerden biridir. Kitabın birinci bölümünde Hz. Peygamber'in hilyesi ve şemâiliyle ilgili rivayetler kaydedilmekte, ardından Türkçe mensur mevlidi andıran bir kısımdan sonra eser Resûl-i Ekrem'in ahlâkına dair Arapça bir metinle sona ermektedir. Tek nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde mevcut olan (Hüdâyî, nr. 275) bu eserin yanında Hüdâyî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (Fâtih, nr. 5385) "Hilye-i Resûlullah" başlığını taşıyan yirmi beş beyitlik bir hilyesi daha bulunmaktadır (vr. 3^b-4^a).

Hâkânî Mehmed Bey'in 1007'de (1598-99) *Hilye* adlı manzum eserini kaleme almasından sonra hilye türü eserlerin yaygınlaştığı görülür. Hâfız Osman da (ö. 1110/1698) hilyeye dair rivayetlerin metinlerini hat ve tezhip sanatının estetik ölçüleri içinde levha olarak düzenlemiştir. Böylece Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini anlatan eserlerle hattat ve müzehhiplerin ortaya koyduğu levhalar "hilye-i şerif, hilye-i saâdet, hilye-i Resûlullah, hilyetü'n-nebî" gibi adlarla anılmıştır.

Hilyenin müstakil bir tür olarak gelişmesinin en önemli sebepleri, Hz. Peygamber'i rüyada gören bir müslümanın onu gerçekten görmüş sayılacağına dair hadisle (Aclûnî, II, 250), peygamber sevgisinin her şeyin üstünde tutan Türkler'in bu sevgiyi diğer milletlerde görülmeyen bir şevkle edebiyata aktarmaları konusundaki gayretleridir denebilir. Hz. Ali'den rivayet edilen, "Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemini haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez" meâlindeki hadis de bu rağbetin sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Herhangi bir dinî dayanağı tesbit edilememekle birlikte içinde hilye bulunan evin felâkete uğramayacağı ve üzerinde hilye taşıyan kişinin her türlü musibetten korunacağına inanılması da bu hususta teşvik edici bir rol oynamıştır. Hilyelerin giriş kısmında "havâss-ı hilye" başlığı altında buna benzer bilgilerle hilyeye büyük saygı gösteren Hârûnürreşîd'in nâil olduğu şeyleri anlatan "hikâye-i Hârûnürreşîd" başlıklı

bir manzumeye yer verilmesi de âdet olmuştur.

Hilye yazan müellifler bazan Nahîfî'nin eserinde olduğu gibi (aş. bk.). rivayetleri tahrîc etmek suretiyle sıhhatlerine de işaret etmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'den bahseden birçok eserde onun hilyesiyle ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. İslâmî Türk edebiyatındaki bu çeşitlilik diğer müslüman milletlerin edebiyatlarında mevcut değildir. Nitekim Fars edebiyatında çok nâdir görülen hilye, Arap edebiyatında mensur olarak ve şemâilin içinde bir bölüm halinde yer almaktadır.

Hilyelerde genellikle Resûl-i Ekrem'in her vasfı ayrı ayrı ele alınarak önce bunu ifade eden ibarenin Arapça aslı verilmiş, ardından on beş-yirmi beyit halinde tercüme ve şerhi yapılmıştır. Bazı müellifler ise hilye hadislerindeki kelimelerin gramer özelliklerine dair çalışmalar yapmışlardır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içinde bulunan eser (Lâleli, nr. 1715, vr. 61^b-119^b), Hâkânî'nin hilyesindeki Arapça konu başlıklarının doğru okunması için telif edilmiştir. Hilyelerde esas olarak Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri anlatılmakla birlikte bazı eserlerde ruhi portresiyle ilgili hususlara da yer verilmiştir. Bu tarzın en tanınmış örneği Nahîfî'nin *Hilyetü'l-envâr*'ıdır. Zamanla diğer peygamberler, Hulefâ-yı Râşidîn ve aşere-i mübeşşere ile din ve tarikat büyükləri için de bu tür eserler kaleme alınmıştır.

Hız. Peygamber Hakkında Yazılan Hilyeler (Hilye-i Nebevî, Hilye-i Şerîfe). 1. *Risâle-i Hilyetü'r-Resûl*. Şerîfî mahlasını kullanan ve "Sebeb-i Tahrîr" kısmında yer alan bir beyitten anlaşıldığına göre seyyid olan müellif, muhtemelen Zeyniyye meşâyihinden Eğridirli Seyyid Burhaneddin Efendi'nin oğlu Şerîfî'dir. Yazılış tarihi tesbit edilemeyen eser, "Dahi eyle duâ şeh Bâyezîd'e / O şehdir Âl-i Osman'da güzîde" beytiyle, "Der Medh-i Şehzâde-i Cihândâr" başlıklı methiyenin gösterdiği üzere Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezîd'e (ö. 969/1562) sunulmuş olmalıdır. "Mefâilün mefâilün feûlün" vezniyle yazılan ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasına göre (Murad Buhârî, nr. 330) 253 beyit olan eserde tevhid, münâcât ve diğer bazı şiirlerden sonra hilye kısmı başlamaktadır. Risâle, Şehzade Bayezîd'e hitaben dua mahiyetinde bir hâtîme ve "güneş" redifli bir kasideyle sona ermektedir. 2. *Hilye-i Hâkânî*. Hâkânî Mehmed Bey'in 1007'de (1598-99) kaleme aldığı bu eser ilki İstanbul'da

1264'te (1848) olmak üzere çeşitli zamanlarda basılmıştır (bk. HÂKÂNÎ MEH-MED BEY). 3. *Tercüme-i Hilyetü'n-nebî Aleyhisselâm*. Zülüflü saray baltacılarından Bosnalı Mustafa 1064'te (1654) yazdığı bu eserini IV. Mehmed'e takdim etmiştir. Bir münâcâtın ardından Sultan Mehmed için yazılmış bir methiye ve na't ile başlayan eserde bir mukaddimeden sonra, metnin Ömer b. Abdülazîz'in hazinesinde bulunup ondan Sultan Gavri'ye intikal eden küfî hattıyla yazılmış hilyeden alındığı belirtilmekte ve Resûl-i Ekrem'e ait her özelliğin Arapça'sı verilerek birer beyitle açıklanmaktadır. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunan eser (nr. 2872, 4906) padişahı öven on iki beyitlik bir tarih manzumesiyle sona ermektedir. 4. *Hilyetü'l-envâr*. Süleyman Nahîfî tarafından 1100 (1689) yılında Hâkânî'nin eserine nazire olarak kaleme alınmış olup ondan sonra türün en başarılı örneği sayılır. 2871 beyitten meydana gelen eser aruzun "müfteilün müfteilün fâilün" vezniyle yazılmıştır. Eserde konuyla ilgili hemen bütün rivayetleri toplayan Nahîfî, ayrıca *Hicretnâme* adlı eseri içinde de Ümmü Ma'bed rivayetine dayanarak 154 beyitlik bir hilye kaleme almıştır (metni için bk. Çelebioğlu, sy. 2 [1987], s. 77-82). Müellifin, *Ravzatü's-safâ fî sîret-i'l-Mustafâ* adlı siyerinin içinde (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 252/5) manzum-mensur kısa bir hilyesi daha vardır (vr. 169^a). *Hilyetü'l-envâr* üzerinde Zekerîya Usluer (*Süleyman Nahîfî Hayatı Eserleri ve Hilyetü'l-envâr*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994) ve Oya Yasav (*Hilyetü'l-envâr*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995) yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. 5. *Hilye*. Seyyid Mehmed Efendi'ye ait olan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Yazma Bağışlar, nr. 813) *Nazîre-i Hilye-i Hâkânî* adıyla kaydedilmiştir. 1159'da (1746) tamamlandığı anlaşılan 294 beyitlik mesnevi "feilâtün feilâtün feilün" vezniyle yazılmıştır. Eserde besmeleyle ilgili bir bölümün ardından Resûl-i Ekrem'e ait birkaç vasfın bir arada zikredildiği Arapça ibarelerin her biri sekiz-on beyit halinde açıklanmıştır. 6. *Hilye*. Mi'râciyye sahibi Ârif Süleyman'ın Hâkânî'ye nazîre olarak "feilâtün feilâtün feilün" vezniyle 1171'de (1758) kaleme aldığı yaklaşık 460 beyitlik bir mesnevidir (bk. ÂRİF SÜLEYMAN). 7. *Şerh-i Hilye-i Nebeviyye*. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1202/1788) *Nâfia-i Şâfia* adıyla da anılan bu eser çehâyâr ile Hasaneyn hilyelerini

de içine almaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal, eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (nr. 756) nüshası bulunduğunu haber vermekteyse de (*Tuhfe*, neşredenin girişi, s. 34) bu esere ulaşamamıştır. Bursalı Mehmed Tâhir eseri *Hilye-i Nebeviyye ve Hulefâ-i Erbaa* adıyla kaydetmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 168). 8. *Hilye*. Karahisarîsâhib (Afyon) Mollazâde Medresesi müderrislerinden Mevlevî Mehmed Necib Efendi'nin kaleme aldığı yaklaşık 700 beyitlik bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3784). 1259 (1843) yılında tamamlanan eser, Ümmü Ma'bed rivayeti dışında muhteva itibarıyla Hâkânî'nin eserinin planını takip etmektedir. 9. *Milâd-ı Muhammediyye-i Hâkânîyye Hilye-i Fethiyye-i Sultânîyye*. Rusçuklu Fethi Ali tarafından Sultan Abdülmecid'in isteğiyle 1259'da (1843) kaleme alınmış olup İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshasına göre (TY, nr. 7368) 164 beyittir. On iki bölümden meydana gelen eserin ilk dokuz bölümü Hz. Peygamber'in doğumuna ve mevlid merasimine ayrılmıştır. Onuncu bölümde bir hilye levhası bulunmaktadır. 105 beyit ihtiva eden on birinci bölüm doğrudan hilyeye ayrılmış olup burada konuyla ilgili her Arapça ibarenin Türkçe meâli, varsa diğer rivayetleri kaydedildikten sonra üç-on beyitlik manzumeler yer almaktadır. 10. *Nazmü'n-nûr fî Silki's-sürûr*. Hızrî mahlasını kullanan Trthalalı Murad oğlu Ali tarafından kaleme alınan yetmiş beyitlik bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5427). Mensur-manzum giriş kısımları ile başlayan eserde Resûl-i Ekrem'in on beş vasfı ele alınmaktadır. "Fâilâtün fâilâtün fâilün" veznindeki otuz altı beyitlik bu esas bölümün ardından eser "Havâss-ı Hilye" başlıklı mensur bir kısım ile sona ermektedir. 11. *Hilye-i Fahr-i Âlem* (İstanbul 1944). Cumhuriyet hükümetinin ilk Şer'iyye ve Evkaf vekili olan Mustafa Fehmi Gerçek tarafından kaleme alınmış olup türünün son manzum örneğidir. "Mef'ûlû mefâilün feûlün" vezniyle yazılmış olan eser, 16 ve 18. bölümler dışında başlıksız otuz bir kısım ve 1197 beyitten meydana gelmektedir. Tevhid ve na't mahiyetindeki bir şiirle başlayan eserde sebeb-i te'lîf ve Hâkânî'yi metheden manzumelerin ardından Hz. Peygamber'in hilyesi hakkında bilgi verildikten sonra şemâiline dair altmış sekiz, benzediği peygamberlerle ilgili olarak da seksen sekiz beyitlik bir kısım yer almaktadır. Eserin sonunda şükür mahiyetinde

bir kısım ile bitiş tarihini (10 Ocak 1942) veren iki beyit bulunmaktadır.

Bunların dışında birçok mensur hilye tercüme ve şerhi kaleme alınmıştır. Abdülmecid Sivâsî'nin *Şerh-i Hilye-i Resûl'ü* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3935), Sâdî Çelebi'nin *Tercüme-i Hilye-i Şerif'i* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 28), Ahmed b. Receb el-Kostantînî'nin 1117'-de (1705) telif ettiği *Nüzhetü'l-ahyâr fi şerhi hilyeti'l-muhtâr*'ı (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 453), Şâmî mahlaslı Kadı Paşazâde Ahmed b. Mahmûd'un *Şerhu hilyeti's-şerife'si* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2791), Debreli Vildan Fâik'in 1311'de (1893) kaleme aldığı *Risâle fi şerhi'l-hilyeti'n-nebeviyye'si* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 35) bunların başlıcaları olarak zikredilebilir.

Çeşitli râvilerin rivayetlerine dayandığı için bazı farklılıklar gösteren hilye metinleri Ahmed Cevdet Paşa tarafından tek bir metin halinde toplanarak tercüme edilmiştir. Devrin ilim ve edebiyat dünyasında yankı uyandıran, iki defa levha halinde basılan bu tercüme Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* adlı eserinin içinde yer almaktadır (IV, 244-245).

Diğer Peygamberler Hakkında Yazılan Hilyeler (Hilye-i Enbiyâ). 1. *Hilyetü'l-enbiyâ ve Hilye-i Çehâryâr-i Güzîn* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 390). Bekâ-yî mahlasını kullanan Dursunzâde Abdülbâki Efendi (ö. 1015/1606) tarafından yazılan eser üç bölümden meydana gelmektedir. Eserde önce Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar yirmi sekiz peygamber hakkında kısa bilgi verilmiş, ardından on altı peygamberin (Hz. Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhîm, İsmâîl, İshak, Lût, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Hârûn, Dâvûd, Süleyman, Yahyâ, İsâ ve Hz. Muhammed) hilyeleri anlatılmıştır. İkinci bölümde Hulefâ-yi Râşidîn'in hilyeleri temas edildikten sonra Hz. Hasan ve Hüseyin konu edilmiş, üçüncü bölümde her peygamberin hangi mesleğin piri olduğu belirtilmiştir. 2. *Hilyetü'l-enbiyâ. Mir'âtü's-safâ fi ahvâli'l-enbiyâ* müellifi Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'ye (ö. 1068/1658) ait olduğu belirtilen eserin (Şeyhî, III, 254) nüshası tesbit edilememiştir. 3. *Hilye-i Enbiyâ* (İstanbul 1293, 1312). Neşâtî mahlaslı Ahmed Dede'nin (ö. 1085/1674) bu eseri on beş peygamberin (Hz. Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhîm, İsmâîl, İshak, Lût, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman, Yahyâ, İsâ ve Hz. Muhammed) hilyesi hakkında kaleme alınmış 187 beyitlik bir mesnevi olup çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüsha-

sı bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1715/15; Esad Efendi, nr. 3407/7; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4413/2, 3810/1; Âşir Efendi, nr. 331/1). H. İbrahim Şener eserin Tire (Necip Paşa Ktp., TY, nr. 136-137) nüshasını yayımlamıştır (bk. bibl.). 4. *Hilye-i Peygamberân*. Nûri mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan, ancak tezkirelerde yer alan Nûri mahlaslı on dört şairden hangisine ait olduğu bilinmeyen eser "mefâilün mefâilün feûlün" vezninde 236 beyit ihtiva etmektedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan eserin (Lâleli, nr. 1715/5) sebeb-i telif kısmında Hâkânî ve Cevrî İbrâhîm Çelebi'nin hilyelerini okuduğunu, aynı konuda eser yazamayacağı için bu konuya yöneldiğini söyleyen şair, Hz. Peygamber'in hilyesinden sonra on üç peygamberin (Hz. Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhîm, İsmâîl, Lût, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman, Yahyâ ve Hz. İsâ) hilyelerini anlatmıştır. 5. *Hilye-i Peygamberân*. Tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olan (Emanet Hazinesi, nr. 1181) bu manzum-mensur hilyenin müellifi belli değildir. Her sayfada bir peygamberin hilyesi yer alacak şekilde levha halinde düzenlenen eserde Hz. Âdem, Nûh, İbrâhîm, İsmâîl, İshak, Lût, Ya'kûb, Yûsuf, Hârûn, Mûsâ, Dâvûd ve İsâ'nın hilyesi mevcuttur.

Dört Halife (Çehâryâr) ve Aşere-i Mübeşşere Hilyeleri. 1. *Gülistân-ı Şemâil*. Şeyhülislâm Esad Mehmed Efendi'nin (ö. 1034/1625) dört halifenin hilyesi hakkında kaleme aldığı eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Damad İbrâhîm Paşa, nr. 3819) nüshasına göre "mefâilün mefâilün feûlün" vezninde yaklaşık 1200 beyitten meydana gelmektedir. Eserde, her halifenin hilyesine ait Arapça ibarelerin altında bunları şerheden manzumeler ve bu halifelere dair Hz. Peygamber'in övücü sözlerinden oluşan "Fezâil" adlı bir bölüm yer almaktadır. 2. *Hilye-i Çehâryâr-ı Güzîn*. İbrâhîm Cevrî'ye (ö. 1065/1654) ait 145 beyitlik bir mesnevidir. Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında bir girişten sonra yer alan na'tın ardından başlayan eserde her halifenin hilyesi Arapça yazılmış, daha sonra bu bilgiler şerhedilerek nazma çekilmiştir. Pek çok nüshası bulunan eser iki defa risâle şeklinde (İstanbul 1293, Neşâtî'nin *Hilye-i Enbiyâ'sı* ile birlikte İstanbul 1317), bir defa da *Mektep mecmuasında* (İstanbul 30 Kânunuevvel 1309, nr. 1, s. 37-39, 13 Kânunusânî 1309, nr. 2, s. 74-77 "İhyâ-yı Âsâr" başlığı altında) neşredilmiştir (bk. CEVRÎ İBRÂHİM

ÇELEBİ). 3. *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere*. Tezkire müellifi Edirneli Güftî'ye (ö. 1088/1677) ait olup "fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılan 294 beyitlik bu mesnevinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Lâleli, nr. 1715). Bursalı Mehmed Tâhir'in *Eimme-i İsnâ-âşer Hazretlerinin Evsâfı Hakkında Manzume* şeklinde kaydettiği eseri (Osmanlı Müellifleri, II, 391) Safâî Dûvâz-deh İmâm adıyla anmaktadır (Tezkire, vr. 237^b; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549). Hz. Hasan ve Hüseyin'le birlikte hilyesi nazmedilenlerin sayısı on ikiye ulaştığından esere bu ad verilmiş olmalıdır. Hz. Peygamber'in hilyesine dair bir manzumeyle başlayan mesnevide Hasa-neyn hakkında bir kısım yer almakta, Tirmizî ile İbn Mâce'den nakledilen ve aşere-i mübeşşerenin isimlerini belirten hadisin metninden sonra hilyeler anlatılmaktadır. 4. *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 2002). Çok na't yazdığı için Na'tî mahlasıyla tanınan sır kâtibi Mustafa Efendi'nin 1114'te (1702) kaleme aldığı 200 beyitlik bir mesnevidir. Eserde çehâryâr dışındaki altı sahâbenin hilyesi yer almaktadır. 5. *Hilye-i Çehâryâr*. Cûdî mahlaslı iki şairden hangisine ait olduğu tesbit edilemeyen eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Emanet Hazinesi, nr. 1803).

Din ve Tarikat Büyükleri Hakkındaki Hilyeler (Hilye-i Evliyâ/Ulemâ). Şairlerin bağlı oldukları tarikat büyükleri ve mezhep imamlarıyla önde gelen âlimler hakkında kaleme aldıkları kasidelerden meydana gelen bu eserlerde konu hilyeden şemâile doğru genişlemekte, bu kişilerin methiyesine de yer verilmektedir. Herhalde sayıları çok olan bu tür hilyelerden tesbit edilebilenler şunlardır: 1. *Hilyetü'l-evliyâ ve ravzatü'l-asfiyâ. Osmanlı Müellifleri*'nde (II, 50) Ahmed Vecdi Efendi'ye (ö. 1082/1671) nisbet edilen bu manzum eserin nüshasına henüz rastlanmamıştır. 2. *Hilye-i Hâce Bahâeddin Şâh-ı Nakşibend*. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Düğümlü Baba, nr. 354) bu adla kaydedilmiş olan yetmiş altı beyitlik eser Nakşî meşâyihinden Neccâr-zâde Rızâ Efendi'ye (ö. 1159/1746) aittir. 3. *Hilye-i Mevlânâ*. Mevlevî şairlerinin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî için kaleme aldıkları hilyeleri bu başlık altında toplamak mümkündür. Nakşî Mustafa Dede'nin (ö. 1853) elli üç beyitlik (Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2163), Bursalı Rızâ Dede'nin (ö. 1905) kırk beş beyitlik (Mevlânâ Mü-

zesi Ktp., nr. 2454, bu hilyenin aynı yerde bir de ta'lik hattıyla levha olarak yazılmış örneği vardır; nr. 319), Tâhîrülmevlevî'nin (Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2163) seksen dört beyitlik hilyeleri bunların en tanınmışlarıdır. 4. *Hilye-i Haseneyni'l-ahseneyn* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 355). Uşşâki meşâyihinden Abdullah Salâhî Efendi tarafından 1153'te (1740) kaleme alınan yaklaşık 413 beyitlik bir eserdir. 5. *Hilye-i Eimme-i Erbaa*. Safhî mahlaslı şairlerden hangisine ait olduğu belirlenemeyen bu hilyenin (TDEA, IV, 238) nüshası tesbit edilememiştir. 6. *Hilye-i Hazret-i Ebû'l-Hasan İmâm Ali eş-Şâzelî*. Rızâ adlı bir şair tarafından kaleme alınan eserin nüshasına henüz rastlanmamıştır.

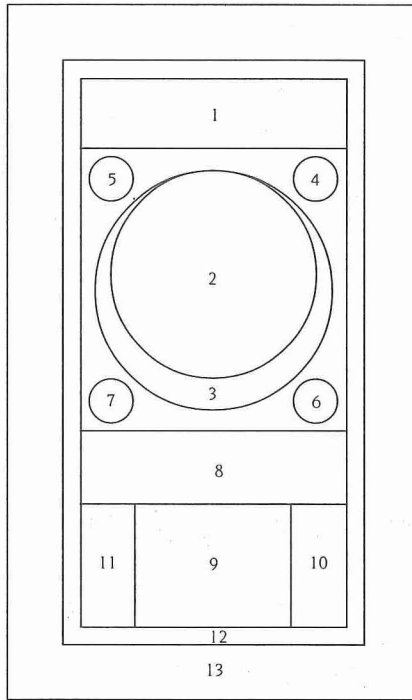
BİBLİYOGRAFYA :

Neşâtî, *Hilye-i Enbiyâ* (haz. H. İbrahim Şener, DÜİFD, I [1983] içinde), s. 285-301; İbrâhim Cevrî, *Divan* (nşr. Hüseyin Ayan), Erzurum 1981, s. 15, 283; Safâî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 237^b; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 250; Şeyhî, *Vekâyiu'l-fuzalâ*, III, 254; Müstakimzâde, *Tuhfe*, neşreden giriş, s. 34; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 244-245; Osmanlı Müellifleri, I, 105, 168; II, 50, 391; Şemseddin Kutlu, *Türk Edebiyatında Hilyeler* (mezuniyet tezi, 1940, İÜ Ed. Fak.); Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 334, 345, 349-350, 502; II, 317, 322, 358-359; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 458; Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1984, s. 112; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 446-447; Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâilî*, İstanbul 1997, s. 45-55, 63-69; a.mlf., "Hilye-i Saadet Peygamber Efendimizin Yaratılış Güzellikleri", *KAM*, VII/4 (1978), s. 12-25; a.mlf., "Şemâil Nev'inin Doğuşu ve Tirmizi'nin Kitâbü's-Şemâil'i", *DÜİFD*, I (1983), s. 349-409; Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî'nin Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevisi", *TAD*, sy. 2 (1987), s. 53-87; Pakalın, I, 842; Veli Aras, "Hilye ve Hilyeler", *TDEA*, IV, 235-238; Mustafa Uzun, "Ârif Süleyman", *DİA*, III, 369-370; a.mlf., "Hâkânî Mehmed Bey", a.e., XV, 167-168; Hüseyin Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", a.e., VII, 460; Kâşif Yılmaz, "Güftî", a.e., XIV, 219; M. Uğur Derman, "Hâfız Osman", a.e., XV, 99.

MUSTAFA UZUN

□ HAT. İslâm inancı putlardan olduğu kadar putlaştırılabilir kimselerin tasvirlerinden de şiddetle kaçındığından birkaç asılsız minyatür dışında hiç kimse Resûlullah'ın resmini çizmeye lüzum görmediği gibi buna cesaret de edememiştir. Hristiyan âleminde Hz. İsa için uygulandığı şekilde hayalî bir resim çizmekten se görenlerin doğru tariflerinden faydalanarak İslâm peygamberini hilyesinden tanıyıp anlatma yolu tercih edilmiştir.

Klasikleşmiş bir hilyenin bölümlerini gösteren sema 1. Baş makam, 2. Göbek, 3. Hilâl, 4. Hz. Ebû Bekir, 5. Hz. Ömer, 6. Hz. Osman, 7. Hz. Ali, 8. Âyet, 9. Etek, 10-11. Koltuk, 12. iç pervaz, 13. Dış pervaz

Hz. Peygamber'in hilyesi hakkında bilgi sahibi olmanın sağlayacağı faydalara dair teşvik edici rivayetler sebebiyle müslümanlar arasında önce, bir hürmet nişânesi olarak göğüs cebinde taşınmak üzere nesih hatla yazıldığı görülen bu metinlerin daha sonra, kaynaklarda açıkça yer almamakla beraber ilk defa hattat Hâfız Osman (ö. 1110/1698) tarafından levha şeklinde yazılmış olduğu kabul edilmektedir. Eski hattatlardan gelen bu konudaki sözlü rivayetler, bilinen kalıplaşmış hilye şeklinin benzeri hiçbir levha çalışmasına Hâfız Osman'dan önce rastlanmayışı, onun hem bu şekli gittikçe geliştirmeye yönelik denemeleri, hem de farklı hilye metinlerini araştırıp bulma ve bunları yazmaktaki gayretine dair kesin bilgiler bu kanaatin doğruluk payını arttırmaktadır. Hilye levhalarının en yaygın şekline göre bölümleri şunlardır: 1. Başmakam. Buraya besmele veya eûzü besmele, bazan da besmelenin içinde geçtiği âyet (en-Neml 27/30) yazılır. 2. Göbek. Hilye metninin büyük bir bölümünün yerleştirildiği bu kısım "gövde" olarak da adlandırılır. En yaygın şekli dairevi olmakla

birlikte oval, hatta dörtgen şeklinde de (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 486, Sükûtî İbrâhim Efendi'nin hilyesi) tertip edilmiş örnekleri vardır. 3. Hilâl. Göbek kısmının daire şeklinde tertiplenmesi halinde, uçları baş makama doğru bakan ve genişliği aşırı olmayan bir hilâlle göbeğin çevrelenmesi sık rastlanan bir uygulamadır. Bu tezyinî motiflerle süslü yahut sadece sıvama altınla kaplanan kısmın mutlaka her hilyede bulunması şart olmadığından sadece göbek kısmının etrafı tezhiplenmiş levhalar da vardır. Resûl-i Ekrem bu âlemi nuruyla aydınlattığı için güneş ve aya benzetildiğinden hilyenin göbek kısmında güneş, bunu çepeçevre saran bölümde ise hilâl şekli oluşturulmuştur. Hilyelerde tezyinat bakımından en zengin yer göbek kısmıyla hilâlin etrafında kalan umumiyetle kare şekline tamamlanmış sahadır. 4. 5. 6. 7. Hulefâ-yi Râşidîn isimleri. Göbeğin köşelerinde yer alan bu yuvarlak yahut beyzî dört makama sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali'den meydana gelen ilk dört halifenin isimleri yerleştirilir. Ancak bazı kompozisyonlarda Resûlullah'ın Ahmed, Mahmûd, Hâmid, Hamîd şeklindeki dört isminin bunların yerine yazıldığı görülür. Dört halifeye diğer altı ismin eklenmesiyle cennetle müjdelenmiş on sahâbenin (aşere-i mübeşşere) adlarının yazılmış olduğu hilyeler de mevcuttur. Göbekteki güneş ve ay motifinden sonra bu on isimle, "Ashabımın her biri yıldız gibidir; hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz" meâlindeki hadise telmihte bulunulduğu kabul edilmektedir. 8. Âyet. Buraya doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e ilgili bir âyet yerleştirilir. En çok görüleni, "Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik" (el-Enbiyâ 21/107) meâlindeki âyettir. Bu kısma, "Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzerindesin" (el-Kalem 68/4) ve, "Muhammed'in Allah resulü olduğuna Allah'ın şehâdeti yeter" (el-Fetih 48/28-29) meâlindeki âyetlerden biri konulduğu gibi kelime-i tevhidin yazıldığı da vâkidir. 9. Etek. Hilye metninin devamı ve duanın yer aldığı kısımdır. Eğer metnin tamamı göbeğe sığdırılmışsa levhada bu bölüm olmayabilir. Bu bölümün en sonuna hilyeyi yazan hattat imzasını ve levhayı yazdığı tarihi ilâve eder. 10. 11. Koltuk. Tezyinî motiflerin yer aldığı etek kısmının iki tarafında kalan boşluklardır. Bazı örneklerde hattatın künyesinin bu ralara taşıdığı görülür.

Hâfız Osman'dan başlayarak günümüze kadar gelen seyri içinde hilyede görülen şekil ve metin farklılıkları şöyle sırala-